

KOSZTA LÁSZLÓ

Szent Márton tiszteletének magyarországi kezdete

MEGJEGYZÉSEK PANNONHALMA ALAPÍTÁSÁHOZ

Marcimnak

Pannonhalma Szent Márton patrocíniumának kiválasztását már a 11. század végén próbálták magyarázni. Kialakult egy helyi hagyomány Pannonhalmán, miszerint az apátságot Szent Márton hajdani szülőhelyén hozták létre és ebből következik a templom védőszentjének kiválasztása. Ez a vélekedés 1080 és 1237 között szerepelt, elsősorban pannonhalmi eredetű forrásokban. A 13. század közepétől azonban nem hallunk róla, egészen a 18. századig, amikor Katona István vetette fel újból. A vélekedést már a 18. század végén is vitatták és ókori források, elsősorban Sulpicius Severus Szent Márton legendája alapján Szombathelyt, ókori nevén Savariát tekintették Márton szülőhelyének. A 19. században a Pannonhalma mellett állásfoglalók voltak többségben. A 20. század elejétől viszont mind az ókortörténészek, mind a középkorkutatók java része Szombathelyt tekintette Márton szülőhelyének. A bencés történetírás viszont ragaszkodott a pannonhalmi születéshez. A vita az 1970-es évek elején éleződött ki újból és a vitacikkek eredményeként bebizonyosodott, hogy az ókori Pannóniában csak egy Savaria nevű helység létezett, a mai Szombathely és csak ez lehetett Szent Márton szülőhelye. A középkorban ugyan felbukkant egy Savaria Sicca nevű helynév, de ennek lokalizálása kétséges. A kérdésben végezetül perdöntő: sem a pannonhalmi alapítólevél (1001/1002), sem Pannonhalmával kapcsolatban igen jól informált Szent Imre-legenda nem említi, hogy a szent szülőhelye után kapta volna a monostortemplom a Márton titulust.

A szakirodalom másik álláspontját Györfly György fogalmazta meg az 1970-es évek közepén és nézete csaknem mindenki által elfogadottá lett. Györfly szerint a 972/973-ban induló latin rítusú térítés felügyelete a mainzi érsek alá tartozott. Így a mainzi székesegyház Szent Márton titulusára vezethető vissza Pannonhalma védőszentje és az, hogy 997-ben a Koppány elleni hadjárat előtt Szent Márton segítségét kérte a hadba induló István. A felvetés alapja, hogy a mainzi érsekség a 10. század utolsó három évtizedében tényleges felügyeletet gyakorolt volna a magyar misszióban, igen bizonytalan. A 972/3-ban induló térítésről fennmaradt források Prunward Sankt Gallen-i szerzetes és Piligrim passai püspök tevékenységét említik. Sankt Gallen a konstanzi püspökség területéhez tartozva a mainzi érseki provincia részét képezte és mint királyi egyház szintén a főkapláni rangot betöltő mainzi érsek ellenőrzése alatt állt. Így Prunward esetleg közvetíthette Mainz Szent Márton patrocíniumát. A 972-ben megindult misszióval kapcsolatos források azonban a bajor érseki tartományhoz tartozó passai püspökség domináns szerepét sejtetik. Maga Piligrim püspök is beszámolt sikereikről egy a pápához írt levelében. Az esztergomi várhegyen létrejött első templom is a passai székesegyház Szent István protomártír titulusát kapta. Még fontosabb, hogy Géza fejedelem is az István nevet vette fel a keresztségben. Passau befolyását mutatja, hogy Géza a 975 után, újabb kutatások szerint 980/981-ben született

fia is hasonlóan István nevet kapta a keresztségben. Mindez pedig világosan mutatja, hogy a szentkultusz terén kezdetben Passau hatása domborodik ki és nem Mainzé.

Amennyiben a térítés megindulásakor, 972-ben a magyar missziós terület Mainz alá került, akkor is csak rövid ideig tarthatott Mainz ellenőrző szerepe. A 970-es években a bajor herceg és II. Ottó császár konfliktusában a bajor egyház az uralkodót támogatta. Civakodó Henrik herceg ezért feldúlta a passauai püspökség birtokait, sőt elfoglalta a székvárost is. 976-ban Regensburgban tartott zsinaton a császár kárpótolta a passauai püspökséget az elszenvedett károkért. A zsinaton jelen volt Willigis mainzi, Frigyes salzburgi érsek és Piligrim passauai püspök. Valószínűleg ekkor került Mainztól a bajor egyház, elsősorban Passau felügyelete alá a magyar misszió. A passauai püspökség ezután birtokokkal erősíti meg pozícióit a Duna vonala mentén, a magyar területekre vezető úton, addig Mainz ilyen törekvéséről nincs tudomásunk. 996-ban Pannonhalma alapítása idején vagy 1001/1002-ben a temploma felszentelésekor Mainznak már rég nem volt olyan szerepe, hogy rá való tekintettel válassza ki Géza fejedelem az első bencés apátság védőszentjét. Az összehasonlító kutatások is ezt erősítik. A cseh egyház, a prágai püspökség a mainzi érseki tartományhoz tartozott, de ennek ellenére Szent Márton kultusza alig volt jelen a 10–11. századi cseh egyházban. A korai templomok közül csupán egyet, a vyšehradi rotundát dedikálták Szent Mártonnak. Mainz annak ellenére sem törekedett a cseh területeken a Márton-kultusz erősítésére, hogy pozícióit védelmezni kellett egyrészt a bajor egyház, különösen a regensburgi Szent Emmeram-apátság és a Niederaltaich-i monostor missziós törekvéseivel szemben. Másrészt a 11. század elején a cseh hercegek támogatását élvezve a prágai püspökök igyekeztek önállósodni a mainzi joghatóság alól. Ha Mainz a saját provinciájához tartozó cseh területeken sem törekedett erőteljesen a Márton-kultusz növelésén, akkor ez a távoli Kárpát-medencében még kevésbé képzelhető el.

Nem zárható ki azonban teljes bizonyossággal az sem, hogy Szent Márton pannóniai kultuszának meggyökeresedésében Mainznak talán valamilyen szerepe lehetett a 970-es évek első felében. Ettől kezdve a Passauhoz kapcsolódó Szent István protomártír tisztelete mellett Mártoné is jelen lehetett Géza udvarában. Ezt bizonyítja a pannonhalmi alapítólevélben Szent István azon kijelentése, miszerint gyermekkorában, tehát a 980-as években és a 990-es évtized elején különös segítséget kapott Szent Mártontól.

Pannonhalma Márton tituluszának kiválasztásában más motivációk játszottak szerepet, mint eddig gondolták. Az inspirációkat Szent Márton korabeli tiszteletének sajátosságaiiban kell keresnünk. Márton a középkor egyik legnépszerűbb szentje volt. Mint egykori katona, *miles Christi*ként a harcosok is védőszentjüknek tekintették. Később Márton szerzetes, majd Tours város püspöke lett, így a bencések és a pápák is különösen tisztelték. Az ezredforduló előtt kultuszában azonban nem ezek voltak a domináns elemek, hanem tisztelete elsősorban a királyi hatalommal kapcsolódott össze. Márton a 6. századtól, a Meroving-dinasztiától a királyok védőszentje volt. Clodvig az egységes katolikus királyság megteremtésére törekedett Galliában. 507-ben Tours városából indított támadást az ariánus vizigótok ellen és a hadjárat előtt a város védőszentjének, Mártonnak a segítségét kérve tett fogadalmat. A győztes hadjárat után Márton a Meroving-dinasztia legfontosabb védőszentje lett. A Meroving királyok a szent fő ereklyéjét, a köpenyét, latinul a cappát is megszerezték maguknak. Ennek jelentőségét mutatja, hogy a köpenyt őrző intézményt, a *cappa* szó után *capella regis*-nek nevezték és ezzel létrejött a kora középkori királyi hatalomgyakorlás szempontjából egyik legfontosabb intézmény a királyi kápolna.

A Karolingok, miután átvették a frank birodalomban a vezető szerepet, megszerezték Szent Márton köpenyét és ezzel átvették a Merovingoktól Mártonnak, mint dinasztikus védőszentnek a kultuszát. Szent Márton tiszteletének felkarolásával hatalmuk legitím voltát illetve az uralom folytonosságát kívánták demonstrálni a dinasztia-váltás ellenére. Ezzel Márton nem egy dinasztia patrónusa, hanem a királyi hatalom védőszentje lett. A Karolingok hatalomra jutása nagy felfutást jelentett Szent Márton tiszteletében és hozzájárult ahhoz, hogy a frank birodalom terjeszkedésével Európa keletkebbi régióiba is eljutott. Mainz Márton patrocíniuma is erre az időre, és a Karoling ösztönzésre megy vissza.

A Karoling-dinasztia hanyatlásával a Márton-kultusz is visszaszorult. Az Ottók dinasztija a Német Birodalom létrehozásánál tudatosan vállalta a frank tradíciókat. Ezzel megmaradt Márton tisztelete, de az Ottóknál messze más szentek, Szent Mihály, Szent Lőrinc, Szent Móric és Szent Vitus tisztelete mögött maradt.

Géza és fia, Szent István függetlenedni akart a Német Birodalom befolyásától, ezt kultikus téren is meg kellett jeleníteniük. A legfontosabb egyházi intézmények védőszentjeinek kiválasztásában nem kapcsolódhattak az Ottók által leginkább támogatott szentek kultuszához. Ez Pannonhalma és az esztergomi érsekség titulusának kiválasztásában is megnyilvánult. Esztergom esetében sem a várhegy legrégebbi templomát alakították át székesegyházzá, mivel az Szent István protomártír révén a birodalmi egyház, Passau felé mutatott. Az új székesegyházat részben ezért Szent Adalbert tiszteletére szentelték fel.

Géza számára a 990-es évek közepén fia utódlásának biztosítása volt az egyik legfontosabb feladat. István hatalmának elfogadtatása érdekében külföldi támogatást is szükségesnek érzett Géza fejedelem. Az Árpádok hatalmának biztosítása és nemzetközi elismertetése érdekében fia számára Géza feleségül kérte Henrik bajor herceg húgát, Gizellát. A házasság érdekében Gézának bizonyítania kellett, hogy határozottan támogatja a missziót, sőt az egyházszerkezet kiépítését. A bajor herceg leányát csak hozzá illő férjhez adták feleségül. Egy pogány fejedelem rangon aluli partner lehetett csak és erre a hatalmát és befolyását a 10. század második felében oly energikusan hangoztató bajor hercegség vezetői nagyon ügyeltek. Gézának bizonyítania kellett, hogy az Árpádok, különösen fia, István érdemes Gizella kezére és döntő változások történtek Magyarországon. A misszió támogatásával és a keresztény egyházszerkezet kiépítésének megkezdésével tudta ezt leginkább bizonyítani. A változások bizonyítása érdekében fogott hozzá Géza az első magyar bencés monostor, a pannonhalmi apátság alapításához.

A 990-es évek második felében nyilvánvalóvá lett, hogy a magyarság önállóság a független királyság létrehozását igényli. Úgy tűnik, hogy már Géza használta a *rex* titulust, fiát pedig bizonyosan a keresztény királyi cím várományosaként neveltette. A Márton kultusz előtérbe kerülése is ezzel a politikai elképzeléssel van összefüggésben. Pannonhalma patrocíniumának kiválasztása, amely talán még Gézához kapcsolható, egyfajta programnyilatkozat volt, különösen pedig a pogányság érdekében fellépő Koppány ellen vonuló István Szent Mártonnak tett fogadalma. A cél a keresztény királyi cím megszerzése. Ennek elérése érdekében a keresztény királyok patrónusa tiszteletének felkarolása jellemző a 990-es évek végén, 996-ban Pannonhalma alapításánál, 997-ben Szent István fogadalomtételénél. Pannonhalma patrocíniumát tehát véleményem szerint nem Mainzból kell eredeztetni, hanem egy új politikai program érdekében tett lépésként kell értékelni.

Pannonhalma alapítása és a királyi cím elnyerése érdekében tett lépések közötti kapcsolatot a patrocíniumon kívül a monostor első templomának korabeli építészeti kialakítása is megerősíti. Korábban úgy gondolták, hogy az első pannonhalmi templom egy egyszerűbb fatemplom lehetett. Pannonhalma millenniuma kapcsán a 90-es évek elején megkezdett ásatások igazolták azt az addig csak sejtésként megfogalmazott véleményt, hogy az első pannonhalmi templom kettős kórusú, kétapszisos épület lehetett. A templom típusának kiválasztásában az Ottók dinasztiájának szakrális reprezentációja adhatta az ösztönzést. Az ezredforduló németországi egyházi építészeteiben jól elkülönülő csoportot alkottak a kettőskórusú templomok. Ilyen típusú egyházakat az ezredfordulón kizárólag a királyok építettek (pl. Mainz, Corvey, Köln VII., Hildesheim stb.), magánszemélyek viszont soha. A kettős kórusú templomok egyszerre szolgálták a helyi egyházi közösség és a második kórus révén az utazó királyi udvar és királyi kápolna liturgikus igényeit. A kétapszisos templomokat tehát a király egyházainak tekintették az Ottók birodalmában. Így Pannonhalma nem csak védőszentjével, hanem építészeti megjelenésével is demonstrálta, hogy egy keresztény királyi temploma.

A kétapszisos szerkezet a gregoriánus reformok előtti időszakban szimbolizálta a földi királyságok kormányzati struktúráját, a Szent Ágostontól eredeztethető bipoláris politikai világképet. A királyság (*regnum*) és a papság (*sacerdotium*) egyenlő hatalommal, egymással szimbiózisban lévő erőként kormányozta a világot. A két kormányzó hatalom Krisztusban kapcsolódott össze és ezért az ilyen templomok közepén rendre megtalálható a Szent Kereszt-oltár.

Szent István Koppány és a pogányság felett Szent Márton segítségével győzedelmeskedett és így neki köszönheték – a korszak felfogása szerint – István és utódai hatalmukat. Szent Márton a 997-es győzelem után az Árpádok és a keresztény Magyarország oltalmazója lett. Szent István kisebb legendája is Szent Márton patrónusi és csatasegítő szerepére utal, amikor a besenyő támadás kapcsán a királlyal azt mondatja: „Távozzatok, távozzatok, mert parancsolómtól elnyertem védelmezőm és vezérem, vagyis Szent Márton, aki nem fogja tűrni, hogy harapásokat az igazak legelőit marcangolja” (Kurcz Ágnes fordítása). 1073-ban pedig Salamon király és a hercegek, Géza és Szent László Szent Márton napján kötnek tűzszünetet. A korabeli elképzelés szerint a szent nap és így maga a szent növeli az egyezés erejét. A 11. század második felében újra találkozunk csatasegítő szerepben Szent Mártonnal. A mogyoródi csata előtt Szent László tett számára új ből fogadalmat. A Salamon felett aratott sorsdöntő győzelem után Szent László – beváltva fogadalmát – az ütközet helyén Szent Márton tiszteletére bencés apátságot alapított. A királyi egyházak védőszentjéül a későbbiekben is gyakran választották az Árpádok a Márton titulust. Különösen figyelemreméltó, hogy a királyi reprezentációban és az ország kormányzatában nagy szerepet játszó királyi társaskáptalanok közül három (Pozsony, Arad és Szepes) kapta védőszentjéül Mártont. Árpád-házi királyaink itineráriumát vizsgálva megfigyelhető, hogy gyakran keresték fel uralkodóink ezeket az egyházakat, sőt a 13. században igyekeztek egy ilyen templomban megünnepelni Szent Márton napját, november 11-ét. A királyi kápolnák között is több (pl. 1075 Udvard, 13. század Budaörs, 14. század Buda) Márton patrocíniumot találunk.

Szent Márton országpatrónus szerepe az Árpádok kihalása után is fennmaradt. 1427-ben Zsigmond király egy oklevelében Mártont az ország legfontosabb védőszentjének nevezte. Ez leginkább a királyi koronázások alkalmával nyilvánult meg. A magyar királyok koronázási szertartásának menetét 15. századi forrásokból ismerjük. A székesfehérvári Boldogasszony prépostsági templomból a frissen megkoronázott ki-

rály szimbolikusan megkezdve uralkodását a Szent Márton-templom tornyába ment fel és a négy égtáj felé tett kardvágásokkal jelezte, hogy bármely irányból támad az ellenség vagy gonosz erő, megvédi országát. A későbbiekben a Szent Márton-templom előtti koronázódombon történt a kardvágás.

Szent Márton országpatrónusi szerepe a zsinati határozatokban és a középkori magyar liturgiában is kimutatható. Az 1092-es szabolcsi zsinat három napos vigiliát rendelt Szent Márton napjához. Az ünnep rangjának kiemelése Magyarország védőszentjének szólt. A 16. század elején Krakkóban kinyomtatott, de bizonyosan korábbi kézíratos előzményeket követő egri Ordinarius is kiemelte, hogy Márton az ország patrónusa.

Szent Márton országvédelmző szerepe azonban nem volt kizárólagos a korabeli Magyarországon. Mellette már a korai időkben, Szent István alatt hasonló szerepben feltűnt Szent György, különösen pedig Szűz Mária. A 12. század végétől pedig Szent László kultuszához kapcsolódtak hasonló elemek. Az idők folyamán azonban Szűz Mária kultusza háttérbe szorította a többi országpatrónust, különösen Márton és György jelentőségét. Szent Márton tiszteletének államalapítás kori jelentőségét azonban a mai napig bizonyítja a pannonhalmi bencés apátság.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bandmann, G.: *Mittelalterliche Architektur als Bedeutungsträger*. Berlin 1951.
- Bandmann, G.: Früh- und hochmittelalterliche Altaranordnung als Darstellung. In: *Das erste Jahrtausend*. Hrsg. Elber, V. H. Düsseldorf 1962. 371–411.
- Bendefy L.: Sabaria Anonymus „Gesta”-jában. In: *Vasi Szemle* 1977. 419–427.
- Ewig, E.: Der Martinskult im Frühmittelalter. In: *Archiv für mittelalterliche Kirchengeschichte* 1962. 11–30.
- Fuchs, A.: Zum Problem der Westwerke. In: *Karolingische und ottonische Kunst*. Weisbaden 1957. 109–117.
- Fügedi E.: A magyar király koronázásának rendje a középkorban. In: *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Székely Gy. Bp. 1984. 255–273.
- Györffy Gy.: *István király és műve*. Bp. 1977.
- Horváth T. A.: Szent Márton születési helyének oklevéles adatai. In: *Acta Savariensia* 4. Szombathely 1944. 57–77.
- Jankovich M.: Buda-környék plébániáinak középkori kialakulása és a királyi kápolnák intézménye. In: *Budapest Régiségei* 1959. 57–98.
- László Cs.: Régészeti adatok Pannonhalmi építéstörténetéhez. In: *Mons Sacer I*. Szerk. Takács I. Pannonhalma 1996. 143–169.
- Madas E.: Szent Márton középkori liturgikus kultuszáról. In: *A középkor szerezete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére*. Szerk. Klaniczay G. Bp. 1999. 349–355.
- Palkó I.: A Sabaria és Savaria nevetimológiai és egyéb problémái. In: *Vasi Szemle* 1975. 121–139.
- Paulovics I.: A szombathelyi Szent Márton-egyháznak – savariai Szent Márton születési helyének – római kori eredete. In: *Acta Savariensia* 4. Szombathely 1944. 5–54.
- Popp, E.: Die Patrozinien der böhmischen Länder in vorhussitischer Zeit. In: *Bohemia* 1972. 44–130.
- Sierck, M.: *Festtag und Politik. Studien zur Tagewahl karolingischer Herrscher*. Köln 1995.
- Swinarski, U.: *Herrschen mit den Heiligen. Kirchenbesuche, Pilgerfahren und Heiligenverehrung früh- und hochmittelalterlicher Herrscher (ca. 500–1200)*. Bern 1991.
- Takács I.: Pannonhalma újjáépítése a 13. században. In: *Mons Sacer I*. Szerk. Takács I. Pannonhalma 1996. 170–236.

- B. Thomas Edit: Quirinus és Márton tradíció a korakeresztény Savariában. In: Vigilia 1978. 584–592.
- Tóth E.: Szent Márton pannonhalmi szülőhely-legendájának kialakulása. In: Vigilia 1974. 306–312.
- Tóth E.: Savaria – Sabaria. Válasz Palkó István cikkére. In: Vasi Szemle 1976. 142–150.
- Tóth I.: Megjegyzések egy cikkhez. In: Vasi Szemle 1976. 151–158.
- Tóth I.: Ecclesia Sancti Martini in Sabaria. Jegyzetek egy két évszázados filológus-vita margójára. In: Életünk 1987. 167–172.
- Tóth M.: A művészet Szent István korában. In: Szent István és kora. Szerk.: Glatz F. – Kardos J. Bp. 1988. 113–132.
- Zimmermann, G.: Patrozinienwahl und Frömmigkeitswandel im Mittelalter I-II. In: Würzburger Diözesangeschichtsblätter 1958. 24–126. és 1959. 5–124.
- Váczy P.: Anonymus és kora. In: Középkori kútfontok kritikus kérdései. Szerk. Horváth J. – Székely Gy. Bp. 1974. 13–37.
- Weigel, H.: Das Patrozinium des hl. Martin. In: Studium generale 1950. 145–155.
- Weigel, H.: Zur Patrozinienkunde. In: Blätter für deutsche Landesgeschichte 1960. 307–322.
- Weigel, H.: Das patrozinium des hl. Martin. In: Blätter für deutsche Landesgeschichte 1964. 82–106.
- Wolter, H.: Die Synoden in Reichsgebiet und in Reichsitalien von 916 bis 1056. München 1988.

TÓTH BÉLA: II. ANDRÁS